

УДК 340.12

ПОТРЕБОВИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВИХ ЯВИЩ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІДИ

*П. Рабінович**, *А. Наконечна***

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: rmpetro2009@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3749-9613*

***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: anna.nakonechna@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0622-9386*

У вітчизняній теорії права у публікаціях одного зі співавторів цієї статті із 1985 року була представлена спроба стисло охарактеризувати такий підхід і застосувати його у дослідженні цінності об'єктивного юридичного права. Він вважав, зокрема, що зазначений підхід дає можливість виявити справжню соціальну сутність тих соціальних явищ, які вважаються правовими. Така сутність полягає у їх спроможності задовольняти різноманітні потреби індивідуальних та колективних суб'єктів суспільства.

Поступово він конкретизував це визначення та застосував його до виявлення сутності праворозуміння як відображення у людській свідомості тих властивостей «правоявищ», які є корисними для задоволення потреб та інтересів людини, соціальної групи, суспільства.

Таку концепцію потребово-дослідницького підходу згодом використовували у своїх дослідженнях деякі вітчизняні юристи-науковці, зокрема, О. Панкевич (у процесі загально-теоретичної характеристики соціальної держави), Д. Гудима (для визначення потребового дослідницького підходу як різновиду підходу антропологічного), Р. Гаврилюк (у процесі дослідження поняття «право»), Т. Дудаш (у характеристиці видів правових аргументів).

Що ж стосується зарубіжних досліджень, то згаданий підхід застосовано у працях Й. Галтунґа, Д. Міллера (взаємозв'язок між правами людини та її потребами), М. Гапла (стосовно сутності прав людини та ефективності правового регулювання), Дж. Гріффіна, М. Рензо (для характеристики так званих нормативних агентів), Л. Дояла та А. Гафа (для характеристики правових інструментів, спрямованих на задоволення людських потреб).

Один із основних висновків полягає у тому, що потребово-дослідницький підхід нині використовують не тільки у вітчизняній теорії права, але й також у юридичній науці інших країн.

Ключові слова: людські потреби, потребове праворозуміння, права людини, гідність людини.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.74.023>

З розвитком цивілізації людина має дедалі більше можливостей задовольняти свої потреби. Саме це дало поштовх для зацікавлення науковцями-суспільствознавцями потребою проблематикою і, зокрема, розроблення «потребово-дослідницького підходу». Його сутність розглянемо детальніше.

У вітчизняній теорії права у публікаціях одного зі співавторів цієї статті з 1985 року була представлена спроба стисло охарактеризувати такий підхід і застосувати його у дослідженні цінності об'єктивного юридичного права. Автор

уважав, зокрема, що зазначений підхід дає можливість виявити справжню соціальну сутність різних соціальних явищ, у тому числі, юридичних норм. На його думку, така сутність соціальних явищ становить ті їх корисні характеристики, які можуть бути використані людиною та суспільством для задоволення їхніх потреб та інтересів.

Реалізація потребового підходу до розуміння сутності правових явищ вимагає таких дій: 1) осягнути загальне розуміння потреб та інтересів різних суб'єктів суспільства, що потребує, зокрема, з'ясування співвідношення цих потреб із такими суміжними явищами, як інтереси, мотиви, цілі відповідних суб'єктів; 2) виокремити основні різновиди таких потреб, зважаючи на їх певну класифікацію; 3) здобути змістовні знання стосовно потреб: а) загальносоціальних; б) групових; в) індивідуальних у тому суспільстві, де сформоване, функціонує та розвивається досліджуване правове явище; 4) встановити: а) потреби яких суб'єктів (тобто, чиї саме потреби – чи окремих індивідів, чи певних їх спільнот, об'єднань, чи суспільства в цілому) задовольняє досліджуваний феномен; б) які ж види таких потреб він задовольняє; 5) з'ясувати, чи здатний досліджуваний правовий феномен бути засобом, інструментом задоволення певних потреб, а якщо здатний, то якою мірою. Зокрема, виявити, чи він є лише одним із таких засобів, чи ж єдиним засобом.

Поступово автор конкретизував це визначення та застосував його до виявлення сутності праворозуміння як відображення у людській свідомості тих властивостей «правоявищ», які є корисними для задоволення потреб та інтересів людини чи суспільства [4, с. 8–13; 5, с. 18].

Таку концепцію потребово-дослідницького підходу згодом використовували у своїх дослідженнях деякі вітчизняні юристи-науковці.

Так, О. Панкевич застосував потребовий підхід для встановлення сутності соціальної держави, а також для визначення поняття соціального права, його предмета, методу та статусу у системі позитивного права [3, с. 91, 93, 103, 146].

Зокрема, Д. Гудима оперує терміном «потреба» для розкриття змісту поняття «сутність права», для визначення потребового дослідницького підходу як різновиду підходу антропологічного та стверджує, що «право об'єктивно покликане сприяти задоволенню людських потреб» [2, с. 8, 46, 87, 99].

Учений Р. Гаврилук вважає, що право – це заснований на свободі волевиявлення спосіб нормативного існування індивіда в соціумі із задоволення його особистих (приватних) і загальних (публічних) потреб на засадах свободи, рівності та справедливості [1, с. 747].

Що ж стосується зарубіжної наукової літератури, то потребовий-дослідницький підхід знайшов застосування також у зв'язку з праволюдською проблематикою.

Зокрема, норвезький соціолог Й. Галтунг у книзі «Права людини в іншому ключі» (у розділі «Права людини та людські потреби» («Human Rights and Human Needs»)) висловив свій погляд стосовно загального зв'язку між правами людини і людськими потребами [7]. Він зробив висновок, що у поточній ситуації є потреби, які мають аналоги прав, але є також потреби, які не мають таких аналогів, що зумовлює ідею розширення концепції прав людини. Поза тим існують права, які не мають аналогів потреб, що спричинює появу певних ідей, які лежать в основі створення прав людини. Також зазначав, що одна ідентифікована потреба може бути задоволена (повністю або частково) через імплементацію кількох прав. Аналогічно одне право може бути інструментом задоволення декількох потреб [7, р. 82, 90].

Загалом з наведеним твердженням можна погодитися. Такі ситуації можна спостерігати, зокрема, в Україні.

Британський політолог Д. Міллер розрізняє моністичну та плюралістичну теорії потребового обґрунтування прав людини [10, р. 410–411]. Перша визначає єдину потребу основу таких прав, тоді як згідно з другою права людини можуть мати багато основ (потребову, правову, культурну, моральну тощо). [10, р. 410–411]. Водночас він надає перевагу моністичній теорії, оскільки, на його думку, плюралістичні теорії можуть приховати потребу сутність прав людини. Крім того, можуть виникати конфлікти між різними підґрунтями прав людини [10, р. 410–411]. Науковець також відкидає стратегію часткового консенсусу як пояснення того, що обґрунтування прав людини може впоратися з культурними розбіжностями [10, р. 410]. З іншого боку, він визнає необхідність та можливість дотримуватися універсального підґрунтя таких прав, які можна знайти у певних концепціях потреб.

Констатуючи певну новизну у наведеній, запропонованій Д. Міллером, класифікації теорій про засади прав людини, можливо, звернути увагу на певну, на наш погляд, її некоректність. Остання вбачається у тому, що запропонований згаданим автором розподіл таких теорій на дві групи зроблено за різними критеріями. Якщо перший різновид теорій фіксує універсальне, всезагальне підґрунтя прав людини, тобто людські потреби, то другий різновид теорій виокремлено за іншими критеріями: за сферами суспільного життя, в яких виникають, конкретизуються і, так чи інакше, реалізуються різноманітні людські потреби.

Головною проблемою, яку розглядає Д. Міллер, є те, що спектр потреб у різних культурах суттєво відрізняється. Наголошено, що, незважаючи на те, що потреби – це не питання вибору на індивідуальному рівні [11, р. 180], вони залишаються такими на суспільному рівні. Також акцентовано, що оскільки у нас є потреби як у людей, які залежать від суспільства [10, р. 412], тому не дивно, що потреби у багатших країнах ширші, ніж у бідніших [10, р. 412]. Проте це може поставити під загрозу їх універсальність.

Ми вважаємо, що різні обсяги потреб не підривають їх універсальність. Як відомо, є потреби, які притаманні усім людям. До них належать потреби у їжі, воді, одязі та житлі. Це умовно родові потреби. Вони поділяються на безліч більш конкретних потреб, можливість задоволення яких залежить від рівня розвитку суспільства. Наявність більш конкретних не усуває універсальності потреб родових, які були названі щойно.

Зокрема, Д. Міллер прагне врегулювати цю проблему, визначаючи сутність людських потреб, які не змінюються залежно від місця і часу. Він визнає, що не всі права, що містяться в переліку прав людини, можна назвати справжніми правами людини, що походять від потреб. Також Д. Міллер уперше відрізняє інструментальні та природні потреби. Природні потреби стосуються об'єктів чи умов, які обов'язково потрібні особі для уникнення шкоди. Така потреба, це, наприклад, їжа, без якої людина буде страждати від недоїдання та голоду [11, р. 179]. Таке розрізнення вимагає необхідності визначення шкоди в максимально універсальному розумінні [8, р. 179–180]. Він не сприймає її на біологічному та психологічному рівні, оскільки люди – соціальні істоти, що також необхідно врахувати [11, р. 181]. Вчений зазначає, що «людина відчуває шкоду лише якщо вона не може жити з мінімальною гідністю у суспільстві, до якого вона належить» [11, р. 181]. Певною мірою Д. Міллер поєднує позитивний та негативний підхід до визначення поняття потреб, але врешті знову звертається до певних концепцій життя як їх основи.

Після виключення інструментальних потреб, на його думку, залишається необхідність відокремлення основних потреб, які залишаються незмінними і

універсальними, незалежно від місця та часу, від цілей та умов, які необхідно задовольнити і які змінюються. На думку Д. Міллера, права людини ґрунтуються на таких основних потребах [11, р. 182]. Певною мірою це пояснює поняття потреб та виявляє їх суть, яка є універсальною, але водночас дуже абстрактно, і може виявитися проблематичним у виявленні конкретних вимог [11, р. 182].

На наш погляд, зводити походження прав людини лише до основних зужує масштабність таких прав. А тому більш коректно було б говорити про загальну потребу сутність прав людини.

Отже, у наведених поглядах британського правознавця Д. Міллера можна спостерігати деякі новації, які заслуговують подальшого обговорення.

Привертає увагу ще одна теорія людських потреб, авторами якої є британські вчені – професор медичної етики Лондонського університету Л. Доул та професор британського дослідницького Центру соціального відчуження А. Гаф – «Теорія людської потреби» (1991), котра була свого часу удостоєна низки авторитетних премій та нагород (зокрема, «The Deutscher Prize») [6]. Дослідники розвинули свою теорію в міждисциплінарному руслі, аби дати відповіді на виклики релятивізму свого часу, котрі, з-поміж іншого, ставали на заваді розбудові таких інститутів глобалізованого суспільства, як-от права людини та вирішення конфліктів. Згідно з їхньою теорією: «Як і у випадку з приватними особами, є необхідні соціальні передумови, котрі мають бути задоволені людськими колективами для їх життя та розвитку. Вони стосуються нормативної структури груп – правил, у межах яких окремі особи влаштовують своє повсякдення, та які втілюють цілі, що мають бути колективно досягнутими, якщо ці особи збираються і надалі забезпечувати взаємодопомогу. По-перше, будь-яке суспільство повинне створити достатню кількість інститутів для задоволення потреб, аби забезпечити граничний рівень виживання та здоров'я (поруч з інститутами культурного значення). По-друге, суспільство має забезпечити достатній рівень біологічної репродукції та соціалізації дітей. По-третє, суспільство повинне забезпечити трансляцію цінностей та навичок для втілення перших двох пунктів. І насамкінець, повинні бути створені інститути влади для гарантування слідування правилам, у межах яких відповідні навички практикуються [9, р. 80]. Це, так би мовити, спроба трансцендентального осмислення людських потреб, що залишає «за дужками» різні аспекти морального релятивізму, фокусуючись на тих потребах, котрі людина та групи людей мають всередині людської спільноти в будь-якому історичному та соціально-культурному контекстах (і в цьому сенсі означену теорію можна схарактеризувати як об'єктивну та універсалістську).

Це слушно лише для ізольованих, самодостатніх суспільств. Але обмежування лише внутрішніми загальносуспільними потребами мабуть такі недостатньо у сучасних умовах – в умовах всесвітньої глобалізації, інформаційних революцій.

Згідно з концепцією нормативного агентства австралійського науковця Дж. Гріффіна людям належать людські права, які відрізняють їх від тварин – їхня здатність створювати та вибирати концепції гідного життя і відповідно права людини дають нам змогу прожити людське життя. Також він наголошує, що усі люди є нормативними агентами, тобто їхні потреби, кількість котрих з плином часу зростає і які постійно вдосконалюються, слугують основою для створення нормативно-правових актів, роблячи їх у такий спосіб гарантом та інструментом їх задоволення [8, р. 31–33].

Успереч теорії Дж. Гріффіна професор Королівського коледжу Великобританії М. Рензо у своїй концепції базових потреб повторює традиційний аргумент,

який полягає у тому, що багато людей не є нормативними агентами (зокрема, діти, розумово недієздатні особи чи люди, що страждають від деменції [12, р. 574]. Тобто робить висновок, що ці люди не володіють правами людини. Проте зазначає, що вони володіють іншими моральними правами, які мають інше походження (наприклад, через їх страждання) [12, р. 574]. Права людини в цьому випадку не застосовуються при аналізі та розгляді всіх морально складних ситуацій. Проте, на його думку, проблема полягає в тому, що якщо ми сприймаємо знущання над дітьми як порушення їхньої гідності та неповагу до їхньої людської природи, нам потрібно інше розуміння того, що робить людину людиною, яке ґрунтується на ідеї нормативного агентства [12, р. 575]. М. Рензо стверджує, що таке поняття може ґрунтуватися на людських потребах [12, р. 575], оскільки воно може належно з ними впоратися. Незважаючи на те, що розумово недієздатні особи не є нормативними агентами, вони все-таки мають певні потреби [12, р. 577].

Не підтримуючи наведені твердження, можемо сказати, що кожна людина, і навіть, дитина, недієздатна особа та хворі на деменцію все ж мають в будь-якому випадку мінімальні права, в основі яких лежать знову ж певні конкретні потреби та моральні засади. Зокрема, дитина має право на виховання та розвиток, охорону здоров'я тощо. Недієздатні особи мають право на опіку та догляд.

Чеський правознавець М. Гапла у своїй потребово-дослідницькій теорії зазначає, що кожне обґрунтування прав людини повинно мати відповідний пункт. Прикладом цього, на його думку, можуть бути базові потреби – хоча, як наголошує науковець, ми навряд чи узгодимо їхній зміст, вони можуть служити належними рамками для обговорення проблематики прав людини. Великою перевагою поняття базових потреб, на його думку, може бути легка їх реалізація [9, р. 18].

Окрім цього, він наголошує, звичайного включення потреб людини у формі прав людини у юридичні документи недостатньо для їх реалізації на практиці. Ефективне функціонування законодавства, як зазначає автор, пов'язане з успішним функціонуванням засобів та механізмів задоволення людських потреб, які узаконюють певні норми законодавства [9, р. 19].

Цілком погоджуємося із зазначеним підходом, адже згадана теорія яскраво демонструє сутність інструментальної цінності правового регулювання.

Підсумовуючи усе вищевикладене, можна зробити висновки про те, що:

- потребово-дослідницький підхід нині використовують не тільки у вітчизняній теорії права, але й також у юридичній науці інших країн;
- сутність потребово-дослідницького підходу полягає у розкритті саме корисних властивостей правових явищ, котрі можуть бути використані людиною чи суспільством для задоволення їхніх потреб та інтересів;
- людські потреби, а саме універсальні, є підґрунтям для прав людини. Саме такі права людини вважаються «справжніми», а також здатні створити і забезпечити гідне життя людини;
- ефективне функціонування законодавства залежить від успішного функціонування засобів та механізмів задоволення людських потреб, які узаконюють певні норми законодавства.

Список використаних джерел

1. Гаврилук Р. А. Методологическая традиция доктрины естественного права : монография. Черновцы : Черновиц. нац. ун-т, 2012. 788 с.
2. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту*

- державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 20. Львів : Край, 2009. 292 с.
3. Панкевич О. З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загально-теоретичне дослідження). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 11. Львів : Астрон, 2006. 176 с.*
 4. Рабінович П. М. Социалистическое право как ценность. Одесса : Юрид. лит., 2006. 167 с.
 5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 10-те вид., доп. Львів : Край, 2008. 224 с.
 6. Doyal Len and Gough, Ian. *A Theory of Human Need*, Palgrave Mcmillan, 1991. 365 p.
 7. Galtung J. *Human Rights in Another Key*. Oxford, 2004: Marston Book Servies Limited. 183 p.
 8. Griffin J. *On Human Rights*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 4–90.
 9. Napla M. Theory of needs as justification of human rights: current approaches and problems of uncertainty and normativeness. *The Age of Human Rights Journal*, 10 (June 2018). P. 1–21.
 10. Miller D. Grounding Human Rights. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2012. 15 (4). P. 3 and 409–422.
 11. Miller D. National Responsibility and Global Justice. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 179–187.
 12. Renzo Massimo, Human Needs, Human Rights. In: CRUFT, Rowan; S. Matthew LIAO, and Massimo RENZO (eds.). *Philosophical Foundations of Human Rights*. 1st Edition. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 572–587.

References

1. Havryliuk, R. A. (2012). *Metodolohycheskaia tradytsiia doktryny estestvennoho prava : monohrafiia*. Chernovtsy: Chernovyts. un-t.
2. Hudyma, D. A. (2009). Prava liudyny: antropoloho-metodolohichni zasady doslidzhennia. *Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnogo budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Akademii pravovykh nauk Ukrainy / redkol. : P. M. Rabinovych (holov. red.) ta in. Serii I. Doslidzhennia ta referaty. Vyp. 20. Lviv : Krai.*
3. Pankevych, O. Z. (2006). Sotsialna derzhava ta prava liudyny «druhoho pokolinnia» (zahalnoteoretychne doslidzhennia). *Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnogo budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Akademii pravovykh nauk Ukrainy / redkol. : P. M. Rabinovych (holov. red.) ta in. Serii I. Doslidzhennia ta referaty. Vyp. 11. Lviv: Astron.*
4. Rabinovych, P. M. (2006). *Sotsyalistycheskoe pravo kak tsennost*. Odessa : Yuryd. lyt., 167 с.
5. Rabinovych, P. M. (2008). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: navch. posibnyk*. 10-te vyd., dop. Lviv: Krai.
6. Doyal, L. and Gough, I. (1991). *A Theory of Human Need*. Palgrave Mcmillan.
7. Galtung, J. (2004). *Human Rights in Another Key*. Oxford: Marston Book Servies Limited.
8. Griffin, J. (2008). *On Human Rights*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 4–90.
9. Napla, M. (2018). Theory of needs as justification of human rights: current approaches and problems of uncertainty and normativeness. *The Age of Human Rights Journal*, 10 (June 2018), 1–21.
10. Miller, D. (2012). Grounding Human Rights. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 15 (4), 3 and 409–422.

11. Miller, D. (2007). *National Responsibility and Global Justice*. Oxford: Oxford University Press, 179–187.
12. Renzo, M. (2015). Human Needs, Human Rights. In: CRUFT, Rowan; S. Matthew LIAO, and Massimo RENZO (eds.). *Philosophical Foundations of Human Rights*. 1st Edition. Oxford: Oxford University Press, 572–587.

**NEED-RESEARCHING APPROACH:
DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE
(COMPARATIVE LEGAL ASPECT)**

P. Rabinovych**, *A. Nakonechna**

**Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: rmpetro2009@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3749-9613*

***Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: anna.nakonechna@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0622-9386*

The article is devoted to the comparative legal analysis of domestic and foreign experience of the needs approach.

It is established that Professor P. Rabinovych made a significant contribution to the development of the issue on the importance of legal regulation to meet the needs of the domestic general theory of law. He was the first to introduce into scientific circulation the term «needs approach» as the idea that the essence of social phenomena are those useful characteristics that can be used by man and society to meet their needs and interests.

Associate professors V. Bigun, R. Gavrilyuk, D. Hudyma, Y. Loboda, O. Pankevych, A. Rabinovych, as well as Professor S. Rabinovych and others developed his ideas on the application of the needs approach in their scientific works.

Consequently, R. Gavrilyuk defined that law is a way of normative existence of an individual in the society based on the freedom of expression to satisfy his/her personal (private) and general (public) needs on the basis of freedom, equality and justice.

O. Pankevych applied the needs approach to establish the essence of the social state, as well as to define the concept of social law, its subject, method and status in the system of positive law.

D. Hudyma used the term «need» to reveal the meaning of «the essence of law», to define the need-researching approach as a kind of anthropological approach and argues that «law is objectively designed to help meet human needs.»

A. Rabinovych noted that at least two preconditions must be provided for the use of the needs approach: 1) it is necessary to comprehend the general understanding of the needs of subjects, as well as to identify the main types of these needs through their classification; 2) it is necessary to acquire a meaningful knowledge of general social, group and individual needs in the society in which the studied phenomenon was formed and exists.

It is found that in the modern European and Australian scientific literature, the theory of the needs approach as a justification of human rights has become somewhat widespread.

Fundamental representatives of these theories are Czech jurist Martin Gapla, British political scholar David Miller, professor at the Royal College of Great Britain Massimo Renzo, professor of medical ethics at the University of London Len Doyal, professor at the British

Research Center for Social Exclusion Ian Gaff, as well as the Australian scholar James Griffin. The essence of the above approach, in their opinion, is the following:

- human needs, namely universal, are the basis for human rights. Such human rights are considered «real» and are able to create and ensure a dignified human life;
- people with full capacity are «regulatory agents», that is their needs, the number of which grows over time and are constantly improving, serve as a basis for the creation of regulations, making them, thus, both a guarantor and a tool to meet them;
- the effective functioning of legislation depends on the successful functioning of means and mechanisms to meet human needs, which legitimize certain rules of law.

Keywords: human needs, human rights, human dignity, regulatory agent.

*Стаття: надійшла до редакції 02.02.2022
прийнята до друку 20.05.2022*